

Etiskar leiðreglur fyri sjúkrarøktargransking í Norðanlondum

Innleiðing

Sjúkrarøktin er óloysiligt samantvinnað við virðingini fyri mannarættindum, harundir rættinum til lív og tign, og at verða viðgjørður við virðing. Sjúkrarøktarfrøðingurin hevur eina serliga ábyrgd móttvegis veikum bólum, sum ikki kunnu vara sær sjálvum. Sjúkrarøkt verður veitt einstaklinginum, familjuni, nærumhvørvinum og samfelagnum sum heild. Sjúkrarøkt skal veitast treytaleyst, og uttan at mismunur av nøkrum slagi verður gjørður. Menningin í samfelagnum hevur ført við sær, at arbeiðsuppgávurnar hjá sjúkrarøktarfrøðinginum eru munandi broyttar, bæði í vavi og innihaldi, tá hugt verður eftir almennu broytingunum í samfelagnum og serliga innan biotøknina. Uppgávurnar hjá sjúkrarøktarfrøðinginum eru í dag bæði nógvar og umfangandi og spennandi víða. Frá heilsufremjandi og fyrbyrgjandi tiltøkum, til røkt av sjúkum og doyggjandi fólki, umframt at hava samband við og umsorgan fyri sjúklingum og avvarðandi. Vanligt yrkissamhald ásetur, at sjúkrarøktarfrøðingurin skal samskipa sítt arbeiði og samstarva við aðrar fakbólkar.

Við hesum sum útgangsstøði hevur International Council of Nurses (ICN) avmarkað fyra grundleggjandi ábyrgdarøkir hjá sjúkrarøktarfrøðinginum:

- at fremja heilsu
- at fyrbyrgja sjúku
- at endurskapa heilsu
- at linna líðingum

Innan hesi fyra ábyrgdarøkir hevur sjúkrarøktarfrøðingurin skyldu at nýta og betra sína vitan og dygdir, hava ans fyri nýggjum møguleikum og samstundis menna nýggja vitan og nýggjar dygdir. Ein tílík skylda fevnir um gransking, ið umboðar eitt margfaldni av avbjóðingum og spurningum, harundir etiskum spurningum.

Gransking kann allýsast sum ein skapandi, upprunaligt og reglubundið háttalag við tí endamáli, at skapa nýggja vitan, harundir vitan um menniskju, sjúku og heilsu, mentan og samfelag, og at nýta hesa vitan til at menna nýtt hegni. Gransking fevnir um grundgransking, gransking í verki og royndargransking. Gransking fevnir um nógvar ymsar granskingarhættir. Gransking gevur møguleika fyri undirvísing grundað á gransking og styrkir vøxturin av vitan. Etiskir spurningar innan sjúkrarøktargransking eru ikki grundleggjandi ymiskir frá gransking innan onnur øki, har menniskju luttaka. Eins og galdandi innan onnur øki, so eiga viðtíkin faklig etisk grundsjónarmið og meginreglur at verða virð, tá granskingin umfatar menniskju. Sjúkrarøktargransking hevur ofta eitt humanistiskt sikti, sum brýtist millum humaniora og samfelags- og náttúrufrøði. Í gransking við humanistiskum sikti, og sum fevnir um áskoðanir um menniskjansligt sárberi, er góður kunnleiki til, ella gott forståilsi fyri grundleggjandi etiskum leiðreglum, ein fyrirtreyt. Í SSN leiðreglunum fyri sjúkrarøktargransking verður víst til lógir og reglugerðir, sum eru galdandi fyri gransking í einstøku norðurlondunum.

Grundleggjandi etiskar meginreglur

Tey vísundaretisku krøvini byggja á etisku meginreglurnar, sum eru ásettar í FN yvirlýsingini um mannarættindi og í Helsinki yvirlýsingini. Meginreglurnar áseta stevnumið fyri góðum etiskum standardi innan gransking sum umfatar menniskju. Grundleggjandi etisku meginreglurnar, greinaðar av Beauchamp og Childress, eins og grundleggjandi meginreglurnar, sum europeisk bio-siðalæra og bio-lóggáva er grundað á, eru tillagaðar norðurlendsk viðurskipti.

Innan sjúkrarøktargransking galda fylgjandi etisku meginreglur:

- meginregla um sjálvsavgerðarrætt
- meginregla um góðgerð
- meginregla um ikki at skaða onnur
- meginregla um rættvísi

Meginregla um sjálvsavgerðarrætt

Meginreglan um sjálvsavgerðarrætt er víðkað til at fevna um virðing, friðhalgan og viðkvæmi, og snýr seg um møguleikan hjá einstøku menniskjuni at menna seg í samsvari við persónligum lyndi, eginleikum og ynskinum um eitt gott lív. Fyritreytin fyri sjálvsavgerðarrætti er frælsi, umhugsni og grundan, men eisini skylda og moralsk ábyrgd. Tann einstaka menniskjan er tengd at øðrum menniskjum gjøgnum sosialt samanhald. Sjálvsavgerðarrættur menniskjunnar verður virður, tá einstaka menniskjan verður virð vegna egnar dygdir, tvs. sum ein sjálvstøðug vera. Menniskjan má tískil ikki gerast partur av tekniskum og vísundaligum kanningum, uttan at hava givið samtykki, grundað á neyðuga og neyva upplýsing. Sjálvsavgerðarrættur merkir, at ein ikki má nýta tvingsil móttvegis tí einstaka, og hetta merkir aftur, at álit er skapt millum granskaran og persónin, sum er partur í granskingini. Meginreglan um sjálvsavgerðarrætt er bygd á krav um, at gransking sum umfatar menniskju, skal byggja á fult og kunnað samtykki frá tí einstaka. Meginreglan um sjálvsavgerðarrætt skal ikki bert verja menniskjunnar persónsveru og likam. Sjálvsavgerðarrættur skal samantvinnast við virðing fyri tign, friðhalgan og sárþæri hins luttakandi. Tign inniber, at einhvør menniskja hevur eitt eginvirði og er eitt endamál í sær sjálvum. Við friðhalgan hins einstaka meinast tann lívssøga og tey virði, ið geva lívinum meining og samanhang. Friðhalgan snýr seg um tað órørliga í persónsmenskuni. Friðhalganin er tað persónliga umhvørvi, hvørs mørk einstaklingurin kann ráða yvir, treytað av, at friðhalgan av øðrum menniskjum verður virð. Friðhalgan er neyvt tengd at, at sárþæri verður virt. Sárþæri lýsir tær mest almennu treytirnar, nevniliga at alt er forgeingiligt. Meginreglan um sjálvsavgerðarrætt og friðhalgan verður tryggjað við at halda meginreglur um sjálvbodni, vernd av privatlívi, kunnað samtykki og rættin til at taka seg úr eini granskingarætlan. Tað at taka seg úr eini granskingarætlan má ikki fáa negativar fylgjur í øðrum samskipti við heilsuverkið. Sjálvsavgerðarrættur fevnir eisini um persónsvernd, sum m.a.verður tryggjað við at upplýsingar eru ónavngivnir.

Meginregla um góðgerð

Meginreglan um góðgerð merkir, at gransking skal væntast at hava nyttu fyri tann ella teir bólkar granskingin fevnir um. Hetta merkir, at granskarin neyvt umhugsar og skrasetir hvørja nyttu

granskingin kann fáa fyri tann einstaka og fyri samfelagið. Til tess at fáa luttakarar til eina granskingarætlan skal vera rættvísisgjørt, at bólkurin ið luttekur í granskingini, hevur møguleika at fáa nyttu av úrslitunum. Fyrlit fyri einstaka sjúklinginum ganga í prinsippinum fram um fyrilitini fyri samfelagnum. Í sjúkrarøktargransking merkir nytta, at granskingin er rættvísisgjörd, har hon fær til vega nýggja vitan, sum kann nýtast til at fremja og endurskapa heilsu, at fyribyrugia sjúku og linna pínu. Hesi mál kunnu føra við sær, at neyðugt verður at útvega sær samanberandi vitan frá frískum luttakarum.

Meginregla um ikki at skaða onnur

Meginreglan um ikki at skaða onnur merkir, at granskingin ikki má hava skaðilig árin á teir persónar, sum luttaka. Hetta krevur, at granskarin roynir at taka fyrivarni móti møguligum negativum fylgjum, og hvussu slíkar møguliga kunnu fyribyrgjast. Tað er skylda granskarans at avmarka møgulig skaðilig árin. Hetta inniber, at luttakararnir hava krav upp á at verða upplýst um møgulig skaðilig árin, og hvussu hesi kunnu fyri byrgjast. Trygd luttakarans skal tryggjast. Tað kann gerast neyðugt at steðga eina granskingarætlan, um úrslitini vísa seg at vera til skaða fyri luttakararnar.

Meginregla um rættvísi

Meginreglan um rættvísi merkir, at granskarin hevur skyldu at verja veikar bólkar og at hava umsorgan fyri, at hesir ikki verða misnýttir í granskingini. Veikir bólkar eru fólk, ið ikki sjálvi kunnu hevda teirra sjálvsavgerðarrætt, t.d. vitisleysir ella dementir sjúklingar. Tað er skylda granskarans, at stuðla rættindunum hjá teimum veiku, serliga við atliti til at minka um sosialar munir í samfelagnum í mest møguligt mát. Ein umráðandi partur av meginregluni um rættvísi er at menna vitan um, og møguleikunum fyri, hvussu allir sjúklingabólkar kunnu hjálpast. Tign verður vird, tá eina hvørjari menniskju verða tillutað óbøtilig virði og týdning – í mun til hvørji tey eru, bæði fyri seg sjálvan ella fyri onnur, tvs. fyri tann sosiala felagsskapin.

Etisk stevnumið

Granskarin og luttakarinn

Hugtakið luttakari fevnir um fólk, td. sjúklingar, frísk fólk, starvsfólk ella bólkar av fólk, sum luttaka í kanning sum partur av gransking. Tað verði seg fólk, sum lata upplýsingar gjøgnum samrøður og oyðibløð (heimildarfólk), ella fólk sum luttaka í royndum undir kliniskari umsjón.

- Tað er ábyrgd granskarans at tryggja friðhaldan luttakarans, serstakliga tá granskingin fevnir um viðkvæmar persónar. Innan alla gransking er tað ábyrgd granskarans at verja lív, heilsu, privatlíf og tign luttakarans. Hesi atlit ganga framum granskingar áhugamálini.
- Granskarin skal meta um, um tann vitan, ið leita verður eftir, kann fáast til vega á annan hátt. Áðrenn ein granskingarætlan verður sett í verk, skal granskarin hava gjørt umfatandi bókligar kanningar, og hesar skulu halda áfram so leingi granskingarætlanin varir. Loyvir at fullføra ætlanina skulu verða fingin til vega frá avvarðandi vísindaligu nevnd ogleiðsluni á tí stovni, har granskingarætlanin skal fara fram. Hetta er tó treytað av, at tað verður mettt neyðugt at boða frá ætlanini sambært lógunum hjá teirri nationalu nevndini.
- Granskarin skal serstakliga lúka fylgjandi fyra krøvini:

- *Kravið til upplýsing*
Granskarin skal á lættskiljandi og greiðum máli upplýsa luttakaran um, hvat kanningin inniber, um ætlanina við granskingini og hvussu úrslitini skulu nýtast. Granskarin skal upplýsa, hvønn luttakaran kann seta seg í samband við, um hesin ynskir onkran at tosa við. Upplýsingarnir skulu vera munnligir og skrivligir. Fevnir granskingin um børn undir 18 ár, so skal upplýsing gevast barninum á lættskiljandi máli, og til foreldur ella verjar at barninum. Upplýsast skal eisini um møguliga fígging uttan í frá ella um annan stuðul

- *Kravið til samtykki*
Granskarin skal útvega sær kunnað og sjálvboðið samtykki, helst skrivligt, frá luttakarum í granskingarætlanini. Luttakarir kunnu til eina hvørja tíð takaseg úr granskingarætlanini, uttan at hetta fær negativar fylgjur fyri hann. Fevnir granskingin um børn undir 18 ár, so skulu foreldur ella verjar hava givið kunnað samtykki. Samtykki frá barninum skal eisini fáast til vega, um aldur og búningbarnsins tala fyri hesum. Treytað av slagi, vága og strongd í mun til granskingarætlanina, kann tað røkka umbarnið gevur kunnað samtykki, tó skulu foreldrini kunnast og takast uppá ráð um børnini eru 15–17 ára gomul. Tá gransking fevnir um serliga viðkvæmar bólkar skal ein góðkendur verji geva kunnað samtykki um luttøku í granskingarætlanini. Persónar, sum ikki sjálvir kunnu geva samtykki, skulu ikki luttaka í granskingarætlanum, uttan so, at hetta er neyðugt til tess at fremja røkt av tí sjúklingabólkisum persónurin hoyrir til, og tá gransking ikki kann gerast við luttøku av persónum, sum sjálvir kunna geva kunnað samtykki.

- *Kravið til trúnað*
Granskarin skal tryggja fullan trúnað í handfaringini av givnum upplýsingum sum verða savnaðir í granskingarætlanini, og hann skal tryggja fullgóða goymslu av savnaðum tilfari.

- *Kravið til trygd luttakarana*
Tað er skylda granskarans at útseta, og um neyðugt at steðga, granskingararbeiðinum, um luttakararnir eru fyri óvæntaðum hjáárinum ella tilburðum.

- Granskarin og yrkið
  - Granskarin pliktir seg at halda etisku leiðreglurnar, ið ásettar eru í lóggeving, konvensjónum ella kunngerðum, sum eru galdandi fyri allar granskarar. Hendan skylda fevnir um øll stig í granskingar tilgongdini.
  - Granskarin eigur at hava góðan kunnleika um háttalag, og hava tann førleika sum granskingarætlanin krevur, bæði tá talan er um sjálvt granskingarevnið og háttalag. Hetta merkir, at granskarin skal vera útbúgvinn til, og hava royndir í at

nýta avvarðandi hættir til innsavning og viðgerð av dáta. Granskarir uttan granskingarroyndir skulu arbeiða undirvegleiðing av royndum granskarum.

- Granskarin skal syrgja fyri at granskingartilfarið verður goymt á fultryggan hátt. Til tess at tryggja luttakaran, skal dáta tilfarið viðgerast ónavngivið, og ein møguligur kodulisti skal goymast á fulltryggan hátt, og burtur frá granskingartilfarinum. Ónavngeving av dáta skal tryggja, at eingin einkultpersónur kann kennast aftur.
- Granskarin skal vera lýðin móttvegis galdandi nationalum og altjóða ásetingum fyri ritverk. Hesar leiðreglur áseta, at tað fyriliggur eitt munandi vísindaligt íkast sum fevnir um orðingina av ætlanini ella ætlanar serkendum arbeiðshættum, ella at gera eina greining og kritiska tulkning av dáta, umframt at luttaka í orðingini ella kritiskari gjøgnumgongd av handritinum.

○ *Granskarin og samfelagið*

- Granskarin skal leggja fram eina granskingarprotokol, har etiskar áskoðanir og hugsanir, ið granskarin hevur gjørt sær, verða lýstar út í æsir. Hesar hugsanir skulu framhaldandi gerast undir allari granskingarætlanini. Granskingarprotokollin skal leggjast fyri, og góðkennast av avvarðandi vísindaligu nevnd. Hetta er tó treytað av, at verkætlanin er fevnd av fráboðanarskylduni í nationalu lógini um vísindaligar nevndir.
- Granskarin hevur skyldu at upplýsa luttakarunum og avvarðandi granskingaretisku nevndini um fíggarliga stuðul uttanífrá, og granskarin skal við skrivligum avtalum tryggja, at tað ikki kunnu vera fíggarligar bindingar millum granskaran og játtandi myndugleikar.
- Tað er ábyrgd granskarans at meta um týðningin og nyttuvirði av granskingarætlanini í mun til samfelagið.
- Granskarin pliktir seg til at almannakunngera øll úrslit, eisini tey negativu.
- Um norðurlendskir granskarar luttaka í verkætlanum, har europeiskar konvensjónir ikki eru galdandi, so skal granskingarprotokollin leggjast fyri teir myndugleikar, sum galdandi lógir og ásetingar krevja, bæði í heimlandi granskarans og í tí landi, har granskingin fer fram.

Lógir og reglugerðir

Til ber at lesa meira um lógir og reglugerðir á heimasíðuni hjá Granskingarráðnum: <https://www.gransking.fo/fo/tilfeingi/granskingarkarmar-og-reglur/>